नं० ८८५-घ

प्राकृत पिंगलप्रस्तारवर्णमात्रापताका दि यंत्राणि (छन्दोऽलंकार शास्त्रम्)

पत्राणि ५ (सम्पूर्णम्)

नं० ७७५-घ

एकाक्षरादिषड्विंशत्यंतजातिप्रस्तारपिंडसंख्योक्ता वृत्तमौक्तिके षड्विंशतिः सप्तशतानि चैव तथा सहस्राण्यपि सप्तपंक्तिः
लक्षाणि द्वे ग्वेदषु संमितानि कोट्यस्तथा रामनिशाकरैः स्युरिति १३४२१७७२६ प्रस्तारस्य क्रममेवीजं नोचुः प्रांचो त्र यद्यपि स्प-
ष्टतया स्तथाप्यस्मिन् वक्ष्यामि सुधियां मुदे ऽ सर्वगुरुपादस्य भेदकांतौ यां द्वितीयपंक्तौ प्रथमस्थान एको पस्थितत्वात् गुरुनिरास
सर्वलघुप्रयोगे एस सर्वगुरुपादे भिद्यत इति तस्यादौ कल्पनं ततस्तृतीयपंक्तौ द्वितीयस्थाने गुरुनिरास सर्वलघुप्रयोग इति द्वितीयो भेदः। गौसै
वशेषभूतस्य तुर्यपंक्तिस्थस्य तृतीयो भेद इति तस्य कल्पनं। ततः पंचमपंक्तौ तृतीयस्थाने तथैव लघुप्रयोगात् एवं तुर्यस्य शेषस्यैव च द्विगुर्वादे-
स्त्रयो नो भेदाः लघुगुर्वादिर्गुरुलघ्वादिर्लघुद्वयादिश्चेति तस्य सर्वगुरुणा प्रथमेन सहितेषु मध्याया अष्टभेदा अस्य क्रममेवीजमुक्तं
। एवं प्रतिष्ठादिप्रस्तारक्रमेष्वुन्नेयं। अथ मात्राप्रस्तारः। तत्र प्रथमपंक्तौ स्याद्गुरुपादस्तु पूर्ववत्। द्वितीयपंक्तौ प्रथमादधो लेख्या
लघुर्गुरोः। यथोपरि तथा शेषं भूनस्थाने लघुं न्यसेत्। तृतीयादिषु पंक्तिष्वप्येवमेव गुरोरधः। लघुं न्यस्यावशिष्टं तु पूर्ववत्परिकी-
र्तितं। न्यूने मात्रात्रये देयं तस्मिन्नादौ गुरुद्वयोः। के लघोः स्यात्ततः पूर्वं लघुर्द्वयो भवेत्ततः। चतुर्थपंक्तावप्येवं पंचम्यां तु गुरोरधः। ल-
गुरुद्वयं लिखेत्पूर्वं शिष्टं तूपरिवद्भवेत्। एवं सर्वत्र विज्ञेयः कलाप्रस्तार उत्तमः। तेन द्विगुरुपादस्य पंचमे दा भवेत्समी। सर्वोत्तमध्यादिगुरुस-
र्वलघुगणाः स्मृताः। मूले कृतापि प्रथमेध्याय उक्ताः। एषां नामान्यपि शास्त्रे तेषां गलडकानि। गुरुः जगणश्च कर्णो गुरु अकेरश्वलोपयो हरंमि
गुरुमहे आद्यगुरुवसुचरलोविप्यो सर्वेहि लघुएहि। त्रिगुरुपादात गपि भपोदशादिभेदाः भवंतीति ते स्वयमूह्याः। इति प्रस्तारः

I S II	IS SI III

४
SS
IIS
ISI
SII
IIII

१

॥श्रीगणपतये नमः॥

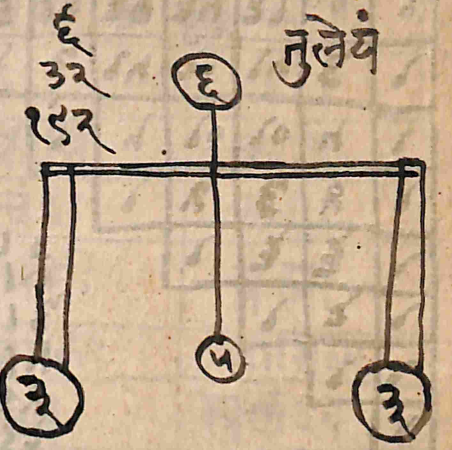
पिंगलमते प्रस्तारः	अगस्त्यमते प्रस्तारः	३ स्थानविपरीतः	४ संख्याविपरीतः	५ उभयविपरीतः	६ प्रकारांतरेण स्वमतं	७ अकारांतरसंख्या	८ उभयप्रकारांतरं	९ नूतनस्वमतं
SSS	SSS	SSS	III	III	SSS	III	III	SSS
ISS	ISS	ISS	SII	SII	SSI	SII	IIS	ISS
SIS	SIS	SIS	ISI	SIS	SIS	ISI	ISI	SIS
IIS	IIS	IIS	SSI	SSI	SII	SSI	ISS	IIS
SSI	SSI	SSI	IIS	IIS	ISS	IIS	SII	SSI
ISI	ISI	ISI	SIS	ISI	ISI	SIS	SIS	ISI
SII	SII	SII	SSI	IIS	IIS	ISS	SSI	SII
III	III	III	SSS	SSS	III	SSS	SSS	III

वर्णपताकेयम्

१	SSS		
२	७	६	४
४	५	३	२
८	IIIत		

द्वितीयःप्रत्ययः

चतुरक्षरप्रस्तारे ISSI रेदक्षमोयं १० भेदः	चतुर्दशोयंभेदः SIII
अथोद्दिष्टंयथा	
१२४८ ISSI१०	१२४८ SIIS ९
संख्यायथाजायतेसेकासती १२४८ ISSI	१२४८ SIII१५भेदः

४	६	४	५
४	३	२	१
४	६	७	२
२	३	५	४
SSS	१		
III	८		

वर्णपताकेयम्ः

एकादिगुरुसंख्याज्ञानं खंडमेरुरयं॥

१	४	६	४
४	३	२	१
१	२	३	४
	१२४८ SISI		ISI

१

2

१	अष्टौगणाः	१ मगणः	२ यगणः	३ रगणः	४ सगणः	५ तगणः	६ जगणः	७ भगणः	८ नगणः
२	तत्स्वरूपं	SSS	ISS	SIS	IIS	SSI	ISI	SII	III
३	फलं	लक्ष्मीः	वृद्धिः	अंतः	देशाटनम्	धनहरणं	रोगः	कीर्त्तिः	आयुः
४	देवता	मही	जले	ज्वलनः	पवनः	आकाशः	रविः	चंद्रः	नागः
५	पिता	पिंगल	समुद्रः	मृत्युः	कश्यपः	यमः	मनः	धर्मः	ब्रह्मा
६	माता	सरस्वती	पृथ्वी	जरा	रात्रिः	दक्षिणा	सेना	मंगला	सावित्री
७	रंगः	पीत	गौरः	रक्तः	श्यामः	हरितः	रक्त	श्वेत	स्वर्णइव
८	ऋषिः	कश्यप	अत्रिः	अंगिराः	गौतमः	वशिष्ठः	विश्वामित्रः	अंगिराः	भृगुः
९	वाहनम्	कमठ	मकर	मेढ	तुरंग	वृषभ	हरिण	शशः	गजः
१०	रसः	श्रृंगार	करुण	रौद्र	वीर	शांत	भयानक	हास्य	नवरस
११	पतिः	मगधदेश	मेरुः	उज्जयन	कलंजर	उज्जयने	सोरठ	कलिंदर	मगधदेशः
१२	वंशः	द्विजः	द्विज	शूद्र	क्षत्रिय	शूद्र	शूद्र	वैश्य	ब्राह्मण
१३	नेत्रम्	त्रयम्	त्रीणि	त्रीणिउ	द्वयं	द्वयं	एकं	त्रीणि	त्रीणि
१४	नक्षत्रम्	मघा	कृत्तिका	चित्रा	उत्तरा	विशाखा	अभिजित्	मूल	हस्तः
१५	लग्नम्	सिंह	मेष वृष	कर्कट तुला	मीन	तुला वृश्चिक	मकर	धनुः	कन्या
१६	दिशः	केतुः	सूर्यः	भौमः	शनिः	गुरुः	चंद्रः	केतुः	चंद्रमाः
१७	जातिः	स्त्री	पुरुषः	स्त्री	पुरुष	नपुंसक	पुरुष	पुरुषः	स्त्री
१८	शरीरं	राक्षसः							

२

॥दोहा॥तजहनरसतजचारगणमयभनइनकेमांह॥द्विगुणधरेपिंगलभलेएजोकविसुखकोंचाह॥१॥

॥वर्णमर्कटीयम्॥

१	१	२	३	४	५	६	७	८	९	वृत्तानि
२	२	४	८	१६	३२	६४	१२८	२५६	५१२	तद्भेदाः
३	१	२	४	८	१६	३२	६४	१२८	२५६	लघ्वंताः
४	१	२	४	८	१६	३२	६४	१२८	२५६	गुर्वंताः
५	१	४	१२	३२	८०	१९२	४४८	१०२४	२३०४	लघवः
६	१	४	१२	३२	८०	१९२	४४८	१०२४	२३०४	गुरवः
७	३	१२	३६	९६	२४०	५७६	१३४४	३०७२	७०८०	कलाः
८	१॥	६	१८	४८	१२०	२८८	६७२	१५३६	३५४०	पिंडाः
९	२	८	२४	६४	१६०	३८४	८९६	२०४८	४६०८	वर्णाः

वर्णखंडमेरुरयम्

१							
१	१						
१	२	१					
१	३	३	१				
१	४	६	४	१			
१	५	१०	१०	५	१		
१	६	१५	२०	१५	६	१	
१	७	२१	३५	३५	२१	७	१

SSS१
ISS२
SIS३
IIS४
SSI५
ISI६
SII७
III८

SSS१
ISS२
SIS३
IIS४
SSI५
ISI६
SII७
III८

व्यस्तवर्णखंडमेरुरयम्

							१
						१	१
					१	२	१
				१	३	३	१
			१	४	६	४	१
		१	५	१०	१०	५	१
	१	६	१५	२०	१५	६	१
१	७	२१	३५	३५	२१	७	१

ग्गध्वा

SSS
ISS
SIS
IIS
SSI
ISI
SII
III

वर्णमेरुरयं

१											
१	१										
१	२	१									
१	३	३	१								
१	४	६	४	१							
१	५	१०	१०	५	१						
१	६	१५	२०	१५	६	१					
१	७	२१	३५	३५	२१	७	१				
१	८	२८	५६	७०	५६	२८	८	१			
१	९	३६	८४	१२६	१२६	८४	३६	९	१		
१	१०	४५	१२०	२१०	२५२	२१०	१२०	४५	१०	१	
१	११	५५	१६५	३३०	४६२	४६२	३३०	१६५	५५	११	१

एकद्व्यादि लगक्रियामेरुं

१									
१	८								
१	७	२८							
१	६	२१	५६						
१	५	१५	३५	७०					
१	४	१०	२०	३५	५६				
१	३	६	१०	१५	२१	२८			
१	२	३	४	५	६	७	८		
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१

व्यस्तैकद्व्यादिलगक्रियामेरुं

									१
								९	१
							३६	८	१
						८४	२८	७	१
					१२६	५६	२१	६	१
				१२६	७०	३५	१५	५	१
			८४	५६	३५	२०	१०	४	१
		३६	२८	२१	१५	१०	६	३	१
	९	८	७	६	५	४	३	२	१
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१

SSSS१
ISSS२
SISS३
IISS४
SSIS५
ISIS६
SIIS७
IIIS८
SSSI९
ISSI१०
SISI११
IISI१२
SSII१३
ISII१४
SIII१५
IIII१६

८

नूतनवल्लीखंडमेरुः ८

१	७							
८	१	६						
२८	७	१	५					
५६	२१	६	१	४				
७०	३५	१५	५	१	३			
५६	३५	२०	१०	४	१	२		
२८	२१	१५	१०	६	३	१	१	
८	७	६	५	४	३	२	१	
१	१	१	१	१	१	१	१	१
८	७	६	५	४	३	२	१	

नूतनवल्लीखंडमेरुर्लिप्यंतरेण॥

								१
							१	८
						१	७	२८
					१	६	२१	५६
				१	५	१५	३५	७०
			१	४	१०	२०	३५	५६
		१	३	६	१०	१५	२१	२८
	१	२	३	४	५	६	७	८
१	१	१	१	१	१	१	१	१
	१	२	३	४	५	६	७	८

प्रकारांतरेणोत्सपि वल्लीमेरुः। नूतनमतम्॥ ॥

१								
१	८							
१	७	२८						
१	६	२१	५६					
१	५	१५	३५	७०				
१	४	१०	२०	३५	५६			
१	३	६	१०	१५	२१	२८		
१	२	३	४	५	६	७	८	
१	१	१	१	१	१	१	१	१

व्यस्तवर्णमेरुरयं नूतनमतेन सुखेन॥

१
८ १
२८ ७ १
५६ २१ ६ १
७० ३५ १५ ५ १
५६ ३५ २० १० ४ १
२८ २१ १५ १० ६ ३ १
८ ७ ६ ५ ४ ३ २ १
१ १ १ १ १ १ १ १ १

१	२	३	४	५	६	७	८
अथ पिंगलमतेन मात्राप्रस्तारः	प्रकारांतरेण पिंगलमतमिदम्	स्थानविपरीतोयं	संख्याविपरीतप्रस्तारः	प्रकारांतरेण स्थानविपरीतः	उभयविपरीतप्रस्तारोयम्	प्रकारांतरेण उभयविपरीतः	प्रकारांतरेण संख्याविपरीतः
ऽऽऽ१	ऽऽऽ१	ऽऽऽ१	।।।।।।१	ऽऽऽ१	।।।।।।१	।।।।।।१	।।।।।।
।।ऽऽ२	।।ऽऽ२	ऽऽ।।२	ऽ।।।।२	ऽऽ।।२	।।।।ऽ२	।।।।ऽ२	ऽ।।।।
।ऽ।ऽ३	।ऽ।ऽ३	ऽ।ऽ।३	।ऽ।।।३	ऽ।ऽ।३	।।।ऽ।३	।।।ऽ।३	।ऽ।।।
ऽ।।ऽ४	ऽ।।ऽ४	ऽ।।ऽ४	।।ऽ।।४	ऽ।।ऽ४	।।ऽ।।४	।।ऽ।।४	।।ऽ।।
।।।।ऽ५	।।।।ऽ५	ऽ।।।।५	ऽऽ।।५	ऽ।।।।५	।।ऽऽ५	।।ऽऽ५	ऽऽ।।
।ऽऽ।६	।ऽऽ।६	।ऽऽ।६	।।।ऽ।६	।ऽऽ।६	।ऽ।।।६	।ऽ।।।६	।।।ऽ।
ऽ।ऽ।७	ऽ।ऽ।७	।ऽ।ऽ७	ऽ।ऽ।७	।ऽ।ऽ७	।ऽ।ऽ७	।ऽ।ऽ७	ऽ।ऽ।
।।।ऽ।८	।।।ऽ।८	।ऽ।।।८	।ऽऽ।८	।ऽ।।।८	।ऽऽ।८	।ऽऽ।८	।ऽऽ।
ऽऽ।।९	ऽऽ।।९	।।ऽऽ९	।।।।ऽ९	।।ऽऽ९	ऽ।।।९	ऽ।।।९	।।।।ऽ
।।ऽ।।१०	।।ऽ।।१०	।।ऽ।।१०	ऽ।।ऽ१०	।।ऽ।।१०	ऽ।।ऽ१०	ऽ।।ऽ१०	ऽ।।ऽ
।ऽ।।।११	।ऽ।।।११	।।।ऽ।११	।ऽ।ऽ११	।।।ऽ।११	ऽ।ऽ।११	ऽ।ऽ।११	।ऽ।ऽ
ऽ।।।।१२	ऽ।।।।१२	।।।।ऽ१२	।।ऽऽ१२	।।।।ऽ१२	ऽऽ।।१२	ऽऽ।।१२	।।ऽऽ
।।।।।।१३	।।।।।।१३	।।।।।।१३	ऽऽऽ१३	।।।।।।१३	ऽऽऽ१३	ऽऽऽ१३	ऽऽऽ

५

मात्रापताकेयं

१३
८
५ | ५ | ८ | १० | ११ | १२
३
२ | २ | ३ | ४ | ६ | ७
१

मात्रामेरुः

१	१								१
२	१	१							२
३	२	१							३
४	१	३	१						५
५	३	४	१						८
६	१	६	५	१					१३
७	४	१०	६	१					२१
८	१	१०	१५	७	१				३४
९	५	२०	२१	८	१				५५
१०	१	१५	३५	२८	९	१			८९
११	६	३५	५६	३६	१०	१			१४४
१२	१	२१	७०	८४	४५	११	१		२३३
१३	७	५६	१२६	१२०	५५	१२	१		३७७
१४	१	२८	१२६	२१०	१६५	६६	१३	१	६१०
१५	८	८४	२५२	३३०	२२०	७८	१४	१	९८७

इतिसूची

१	२	३	५	८	१३

मात्रामर्कटीयं

१	२	३	४	५	६	७	८	वृत्तानि
१	२	३	५	८	१३	२१	३४	तद्भेदाः
१	१	२	३	५	८	१३	२१	लघ्वंताः
००	१	१	२	३	५	८	१३	गुर्वंताः
१	२	५	१०	२०	३८	७१	१३०	लघवः
०	०	२	५	१०	२०	३८	७१	गुरवः
१	४	९	२०	४०	७८	१४७	२७२	मात्राः
१	२	४॥	१०	२०	३९	७३॥	१३६	पिंडाख्याः

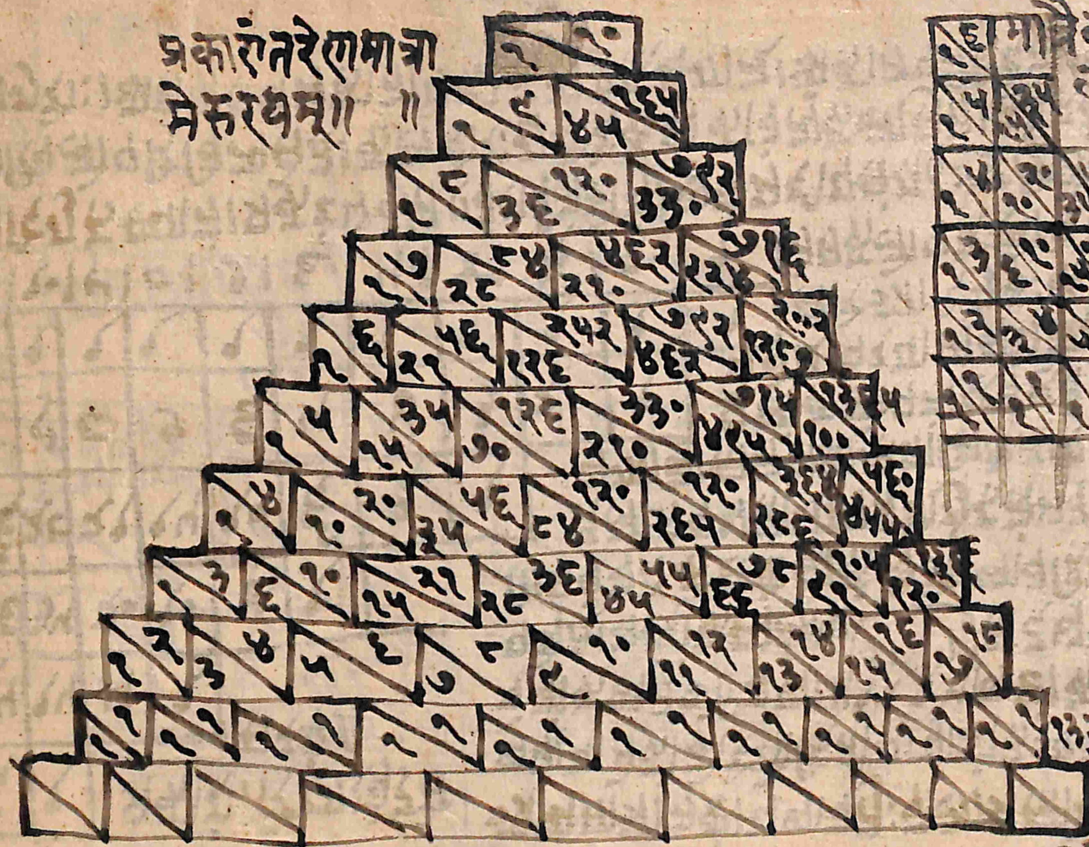
इतिमात्रापातालः

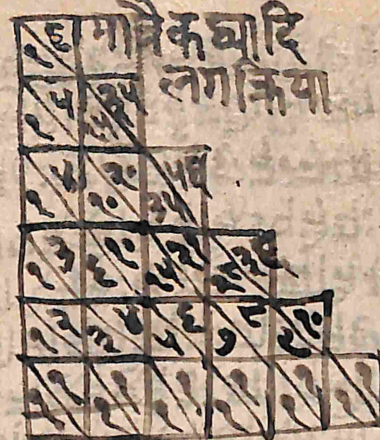
१	२	३	४	५	६
१	२	३	५	८	१३
१	२	५	१०	२०	३८

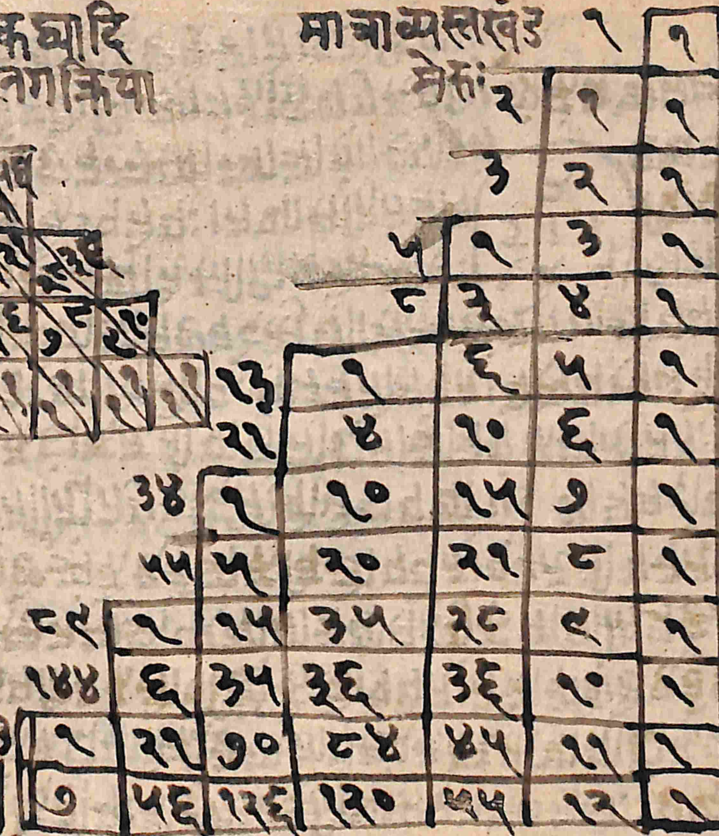
मात्राखंडमेरुरयं

१	१							१
२	१	१						२
३	१	२						३
४	१	३	१					५
५	१	४	३					८
६	१	५	६	१				१३
७	१	६	१०	४				२१
८	१	७	१५	१०	१			३४
९	१	८	२१	२०	५			५५
१०	१	९	२८	३५	१५	१		८९
११	१	१०	३६	५६	३५	६		१४४
१२	१	११	४५	८४	७०	२१	१	२३३
१३	१	१२	५५	१२	१२६	५६	७	३७७

४

प्रकारांतरेण मात्रा
मेरुः प्रथम ॥ ॥

मात्रैकद्यादि
लगक्रिया

मात्राव्यस्तखंड
मेरुः

5

६	१	अकारांतरे रेखांकं रमे रूपं ॥								
३५	१५	५	१							
५६	३५	२०	१०	४	१					
३६	२८	२१	१५	१०	६	३	१			
१०	९	८	७	६	५	४	३	२	१	
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
११	१०	९	८	७	६	५	४	३	२	१

अथ मात्रा नष्टं यथा चतुःकलाप्रस्तारे द्वितीयः कीदृग्भेद इति प्रश्ने चतस्रः कलाः इत्थं कस्याप्यास्तासु प्र
थमायामेकांको देयो द्वितीयायां द्व्यंकः एकांकद्व्यंकावेकीकृत्य जातस्त्र्यंकस्तृतीयायां द्व्यंकत्र्यंकावेकीकृत्य जातः
पंचांकश्चतुर्थ्यां यथा ॥ १ २ ३ ५ ॥ ॥ षष्ठांकमंतिमकलोपरिस्थिं केलोपयेत् । तत्रावशिष्टे पूर्वपूर्वांकेयथासंभवेलो
पयेत् । यस्यांकस्य लोपः स्तदधस्तन मात्रा परया मात्रया सह गुरुरूपा याति प्रकृते द्वितीयभेदप्रश्ने
ंतिमपंचमेकेऽष्टद्व्यंकं विलोप्यावशिष्टत्र्यंके पूर्वत्र्यंकं विलोपयेत् । एवं तृतीयचतुर्थकलोपर्यंकयोर्लु
प्तत्वात्तदधस्तनमात्रयोर्गुरुत्वं भवतीत्यंतगुरुर्द्वितीयो भेदो यथा ॥ ऽ अत्र मदीयसंग्रहः । संख्याव्येष्ट
यन्मात्रास्तत्र चांकान्समालिखेत् । एकद्व्यंकत्रीयकानाद्यमात्रात्रयंकमात् । ततः पूर्वं द्वयोरन्त्यस्थानेन ते
ष्टांकलोपनात् पूर्वपूर्वतरस्यापि लोपः संभवतो भवेत् । यस्य यस्य भवेल्लोपस्तदधो गुरुता
भवेत् । परया मात्रयेत्यंतन्मात्रानेष्टवदेतस्तु धीरितिनष्टम् ॥ ११ ॥ अथ मात्रोद्दिष्टं यथा चतुःकलाप्र
स्तारे आदिगुरुः कस्मिन्स्थाने स्थितीति प्रश्ने न्यासः ऽ । । / १ २ ५ / २ अत्र गुरुशिरःस्थएकांको
ंतिमकलोपरिस्थपंचांकेऽपनेयः । तथा सति तत्राव शिष्टाश्चत्वार इति चतुर्थ
मादिगुरुस्थानं । प्रकृते भवति एवं सर्वत्र ज्ञेयः । अत्र मदीयसंग्रहः । उद्दिष्टे नष्टवन्न्यस्य मात्राणां स्थापने रूपकः । उद्दिष्टे तत्प्रस्तारं
लिखित्वोपरि विन्यसेत् । कलयोरधयोरेकद्व्यंकावेत्य कलासु तु । पूर्वपूर्वद्वयोर्मिश्रानंकान्पर गुरूपरि । अंके च प्रथममात्राया अपरस्यास्त्व ५
धो गुरोः । शेषांकराशिमंकौ नामेकीकृत्य गुरूद्गान् । अंकान्नपनयेदत्तेशिष्टे तूद्दिष्टमुच्यते । इत्युद्दिष्टम् ॥